

УДК 811.111'342'27

DOI <https://doi.org/10.32782/2522-4077-2026-216-9>

ТЕОРІЇ СПРИЙНЯТТЯ ТА ЗАСВОЄННЯ ІНОЗЕМНОЇ МОВИ

THEORIES OF PERCEPTION AND ACQUISITION OF A FOREIGN LANGUAGE

Бабчук Ю. Й.,

orcid.org/0000-0003-1495-3112

*кандидатка філологічних наук, доцентка,
доцентка кафедри романо-германських мов
Національної академії Служби безпеки України*

Бабій С. М.,

orcid.org/0000-0001-8356-719X

*кандидат філософських наук, доцент,
доцент кафедри східної філології
Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського*

Питання комунікації посідає одне з провідних місць у лінгвістичних, психологічних, фізіологічних дослідженнях сьогодення. Процес сприйняття мовлення розглядається у низці суміжних дисциплін, таких як психофізіологія та фізіологія мовлення, експериментальна та загальна фонетика, психолінгвістика та психології мовлення. Відтак у фонетиці, сприйняття розглядається як сукупність механізмів, що описують перехід від первинного фонетичного опису звуку чи звукової послідовності до інтерпретації його як певної одиниці мовлення.

Розглядаються способи і методи породження повідомлень, їх передачі та сприйняття реципієнтами. В умовах сучасної глобальної взаємодії різних мов і культур, успішна комунікація є досить важливою, тому дослідження сприйняття мовлення іноземної мови неносіями мови є надзвичайно актуальним. Автори статті вдаються до аналізу особливостей та механізмів сприйняття мовлення. У статті проілюстровано основні психологічні теорії сприйняття мовлення та фактори впливу на одиниці мовлення. Авторами проаналізовано основні етапи породження мовлення та мовленнєвої діяльності, а також наведено відповідні моделі мовлення. Зокрема, розглянуто аналітичну модель спілкування, яка характеризується трьохкомпонентною складовою, а саме комунікативною, інтерактивною і перцептивною. У статті автори зазначають наступні фази мовленнєвої діяльності: фазу орієнтації, планування, реалізації та контролю, особливості їх реалізації. Визначено значення ролі створення висловлювання у процесі спілкування. Автори наголошують на двох фазах проходження процесу сприйняття мовлення комунікантом – власне сприйняттям і розуміння почутого або прочитаного.

Ключові слова: теорія, мовленнєве сприйняття мовлення, модель, реципієнт, підхід, комунікація, породження мовлення.

The issue of communication occupies one of the leading places in contemporary linguistic, psychological and physiological research. The process of speech perception is considered in a number of related disciplines such as psychophysiology and physiology of speech, experimental and general phonetics, psycholinguistics and psychology of speech. Thus, in phonetics, perception is considered as a set of mechanisms that describe the transition from the primary phonetic description of a sound or sound sequence to its interpretation as a specific unit of speech.

The ways and methods of generating messages, their convey and perception by recipients are considered. In the context of modern global interaction between different languages and cultures, successful communication is very essential, so research into the perception of foreign language speech by non-native speakers is extremely relevant. The article presents the results of a theoretical analysis of the characteristics and mechanisms of speech

© Бабчук Ю. Й., Бабій С. М., 2026

Стаття поширюється
на умовах ліцензії
відкритого доступу (CC BY 4.0)

perception. It describes some of the most common psychological theories of speech perception and considers the factors that influence the perception of different speech units. The authors analyzed the main stages of speech formation and speech activity identifying the corresponding speech patterns (models); in particular, they considered an analytical model of communication characterized by three constituents, namely communicative, interactive, and perceptual ones. In the article, the authors identify the following phases of speech activity: orientation, planning, implementation, and control, as well as the peculiarities of their implementation. The authors of the article determine the importance of the role of speech production in the communication process. The authors emphasize two phases of the process of speech perception by the communicant: actual perception and understanding of what has been heard or read.

Key words: theory, speech perception, model, recipient, approach, communication, speech generation.

Постановка проблеми. У сучасному світі питання комунікації посідає одне з провідних місць у лінгвістичних, психологічних, фізіологічних та інших, суміжних з цими дисциплінами, дослідженнях. Розглядаються способи і методи породження повідомлення, його передачі та сприйняття реципієнтом. В таких умовах сучасної глобальної взаємодії різних мов і культур, успішна комунікація є досить важливою, тому науковці досліджують сприйняття мовлення іноземною мови неносіями мови [1].

Процес сприйняття мовлення розглядається у таких дисциплінах як психофізіологія та фізіологія мовлення, експериментальна та загальна фонетика, у психолінгвістиці та психології мовлення.

О.О. Селіванова розуміє процес сприйняття з точки зору психології, трактуючи, що це “процес прийняття та перетворення сенсорної інформації” [2, с. 685]. Респондент отримує інформацію, звіряє з існуючими у свідомості зразками, обробляє і порівнює для розуміння тої мовної ситуації, яка склалась.

Розглядаючи процес сприйняття й відтворення мовлення як ієрархічної системи, слід вказати на взаємодію різних рівнів: нижчого, сенсорного та вищого смислових рівнів. Розуміння мовлення досягається через складний та багатоетапний процес обробки смислового сигналу. На прикладі класичної моделі сприйняття мовлення можна помітити трьохрівневу схему: розпізнавання, розбірливості мовлення, змістового сприйняття (осмислення упорядкованих звукосполучень) тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існують різні теорії сприйняття мовленнєвих повідомлень та визначення трьох взаємодіючих рівнів процесу сприйняття мовлення та його структурної організації: сенсомоторний рівень, лінгвістичний рівень, та психологічний (когнітивний).

Вчені налічують певну низку теорій впізнавання мовленнєвих сигналів та описують механізм їхньої дії.

Серед низки існуючих теорій слід виділити найбільш аргументовані: акустичну та моторну теорії. Вдаючись до процесу породження мовлення як одного із двох головних процесів мовленнєвої діяльності, не враховуючи сприйняття мовлення, слід розглядати планування та реалізацію мовлення у звуковому та графічному оформленні. Породження мовлення (вербалізація) – це сукупність дій, що характеризують процес переходу від мовленнєвого наміру до звукового тексту, який можна легко сприймати на слух.

У психолінгвістиці розглядають усі теорії сприйняття та класифікують за двома вагомими критеріями: тип сприйняття (моторний або сенсорний) та характер сприйняття (активний або пасивний).

Представники Хаскінської лабораторії дотримуються класичного розуміння моторної теорії сприйняття, яку, по суті, було започатковано саме в цій лабораторії. Моторна теорія полягає у процесі сприйняття мовлення людиною та визначає значення керівних моторних сигналів, що необхідні для створення повідомлення. Ця теорія здатна інтерпретувати потік вхідних звукових хвиль, що є представлені фонологічними одиницями, які ідентифікує слухач [3].

Основним принципом акустичних ознак сенсорної теорії є співставлення сигналу та еталону у свідомості реципієнта. Цей процес першочерговий та передусь появи моторних образів, але не впливає або залежить від їх наявності чи відсутності.

Модель Стівенс та Халле представляє активну теорію сприйняття мовлення, що базується на залученні слухача до ідентифікації звукових хвиль. Принцип теорії полягає у її ототожненні. Реципієнт має можливість проаналізувати відтворення почутої одиниці мовлення та ототожнення із вже відомою фонологічною одиницею [4].

Пасивна теорія ілюструє протилежний характер сприйняття, в ході якої перцепція виконує роль простого засобу класифікації, що характеризується певними маркерами акустичного сигналу для ідентифікації одиниць мовлення [5].

Мета дослідження є аналіз теорій сприйняття мовлення та визначення показників, що відображають ступінь можливості індивіда до розуміння мовленнєвого повідомлення іноземною мовою.

Виклад основного матеріалу. Сприйняття характеризується як акустичний класифікатор. Класифікатором називають засіб, що розподіляє інформацію на класи та категорії, використовуючи заздалегідь підготовлену базу даних іноземною мовою та попередні знання про явища навколишнього середовища рідною мовою [3].

Уніфікована теоретична Bayesian model of speech perception [3] була розроблена на основі моторної та сенсорної теорій та двох типів сприйняття, а саме активного та пасивного. Ця модель характеризує взаємодію чотирьох показників успішної комунікації – моторних навичок мовця, сенсорного сприйняття слухача, об'єкта комунікації як для мовця так і для слухача.

Усі існуючі теорії сприйняття мовлення можна поділити за двома основними показниками: 1) моторний або сенсорний принцип сприйняття; 2) активний або пасивний характер.

В основі моторного принципу передбачено визначення значення моторних сигналів слухання реципієнтом, які керують і які необхідні для породження повідомлення, які є подібними до почутих [6].

Сенсорний підхід характеризується зіставленням сигналу з еталоном за акустичними ознаками, при цьому моторний опис розглядають як побічне явище. Пасивні теорії сприйняття є прикладом теорій покрокового прийняття рішень, «наприклад граматика слухача» Ч. Хокетта.

На протиставлення пасивній теорії сприйняття представлено модель М. Халле та К. Стівенсона [4] – «аналіз через синтез». Суть теорії полягає у побудові синтаксичної моделі сприйняття висловлення, яка частково або повністю тотожна з моделлю продукування висловлення. Враховуючи зазначені погляди та збіг механізмів розуміння та породження мовлення, на думку Е. Леннеберга, ціла низка моделей, які представлені як моделі породження, є тотожними моделям сприйняття. У процесі сприйняття важливу роль надано евристичним прийомам [7; 8].

Когнітивна модель сприйняття за У. Кінчем розглядає концепцію розуміння мовлення, яка ґрунтується на граматичній ідеї пропозицій. Пропозиція складається з предиката (може бути представлена дієсловом, прикметником, прислівником або окремими іншими повнозначними частинами мови) та одного або кількох аргументів (зазвичай виражені іменниками). Провідна роль належить саме предикату. Отже, висловлення – це сукупність пропозицій, організовані в семантичну сітку згідно правила узгодження. До структури моделі У. Кінча входить «певна цільова схема», яка має на меті визначити ступінь важливості для читача у процесі розуміння тексту, відновлює попередньо пропущені умовиводи, визначає глибинну структуру висловлювання. На думку У. Кінча, оперування компонентами висловлення у процесі його розуміння й інтеграції базується на певній абстрактній уяві про змістове наповнення ситуації та накладанні пропозицій (У. Кінч) [9].

Розглянемо інші підходи несприйняття мовлення. Як стверджують багато прихильників підходу неправильного сприйняття, якщо можна показати, що типологічна асиметрія виникає без потреби в комплексі набору синхронних когнітивних упереджень, то діахронічний аналіз є найпростішим, і йому тому слід надавати перевагу. Прийнято вважати, що за відсутності

будь-яких емпіричних доказів, простіше пояснення слід прийняти замість більш складних і, безперечно, краще ставити під сумнів припущення щодо верховенства синхронного над діахронічним аналізом. Але зрештою питання буде вирішено на емпіричних підставах.

Більш емпіричний спосіб розрізнення двох підходів починається з незалежно встановлених правдоподібних механізмів, запропонованих кожною з теорій. У випадку неправильного сприйняття це може мати дві форми. По-перше, експерименти можуть використовувати для визначення, за яких умов слухачі фактично сприймають помилки, а результати можна порівняти з типологічними фактами. Р. Гуйон [10] показує, що послідовності [ki] і [tʃi] дуже плутані, коли порівняно з аналогічними послідовностями, що може пояснити, чому веллярна палаталізація перед [i] є загальним процесом синхронно і діахронічно.

Р. Мартін [11] зазначає, що сприйнятливість вивільнених приголосних (stops) припиняється в різних позиціях, співвідноситься з міжмовними моделями асиміляції місця.

По-друге, тому що помилкове сприйняття покладається на ефекти, які виникають у всьому світі під час спілкування спікерів і слухачів, а не у свідомості кожного. Можна використовувати індивідуальне комп'ютерне моделювання за участю кількох ораторів та дослідити, як упередження розвиваються та поширюються в мовленнєвій спільноті.

Вчені [11; 13] показують, що оптимально розподілені шиплячі можуть розвиватися протягом кількох поколінь, коли агенти продукують звуки, використовуючи ту саму граматику, яка використовується для сприйняття.

Подібне моделювання саме по собі не є прямим доказом цієї гіпотези неправильного сприйняття, але вони є вирішальним кроком у визначенні точного емпіричного передбачення, зроблені теорією.

Аналогічно, прихильники моделі когнітивних упереджень намагалися встановити її правдоподібність, шукаючи докази цих упереджень у сферах, до яких діахронічні пояснення не застосовуються. С. Кавахара [12] показує, наприклад, що у текстах японських реп-пісень використовується тип кінцевої рими, який не має попередників у японській поетичній традиції. С. Кавахара відзначає, що рими, засвідчені у корпусі текстів дотримуються ієрархії перцептивної схожості, яка не відіграє жодної ролі в решті японської фонології, що свідчить про те, що носії японської мови які написали ці тексти, володіють знаннями про перцептивну схожість відношення, яке не є вивченим [12].

К. Вілсон [13] дійшов подібного висновку, використовуючи експеримент з вивчення штучної мови. Він показує, що англійські суб'єкти, яких навчають правилу веллярної палаталізації, яке змінює /k/ на [tʃ] перед [e], узагальнюють це правило на контексти, в яких голосним є [i], в той час як суб'єкти, яких навчали правила, що застосовується лише перед [i], не узагальнюють його на [e]. К. Вілсон пояснює ці результати упередженістю навчання упередженням, яке мотивоване знанням суб'єктів (імовірно, несвідомим) про те, що [ki] і [tʃi] більш схожі на слух, ніж [ke] і [tʃe] [13].

Наступним кроком для обох теорій є пошук доказів того, що запропоновані ними механізми насправді працюють у реальному світі вивчення та використання мови. Як часто ті, хто вивчає мову, поза межами лабораторії, насправді неправильно сприймають звуки, і як часто має відбуватися неправильне сприйняття, щоб певна звукова зміна поширилася у мовній спільноті? Які існують докази того, що діти використовують упередженість у навчанні на ранніх стадіях засвоєння мови? В якій мірі типологічні закономірності зумовлені іншими історичними чинниками, окрім звукових змін, наприклад, переважним прийняттям або збереженням наприклад одних слів над іншими [11]. Відповісти на ці питання буде важко, але можливо, і відповідні дослідження здебільшого ще не проведені. Дані можуть бути отримані з детальних досліджень діахронічних змін, як тих, що тривають зараз, так і тих, про які є письмові свідчення або тих, для яких існують письмові записи, або з експериментів за участю великої кількості взаємодіючих суб'єктів, що більше нагадують реальне мовне середовище вивчення мови.

У певному сенсі обидві теорії погоджуються з тим, що лінгвістичні звукові системи оптимізовані для людського сприйняття – вони розходяться лише в тому, як ця оптимізація відбувається. Згідно з підходом на основі помилкового сприйняття, оптимізація відбувається глобально, як загальний ефект багатьох «невинних помилок». Теорія когнітивного упередження стверджує, що оптимізація є локальною і відбувається в свідомості кожного мовця. Ці дві теорії не є взаємовиключними. Обидві теорії не є взаємно несумісними. Цілком можливо, що упередження в діяхронічних змінах формують фонологічні системи, і що мовці також стають упередженими, щоб легше засвоювати типи фонологічних моделей, з якими вони найчастіше стикаються [13].

Висновки. Вивчення фонології мови передбачає, серед іншого, коригування своїх очікувань відповідно до мови, яку ви вже чули. Це робить мовця більш здатним сприймати відмінності, що використовуються в його рідній мові, хоча й ціною зниження здатності сприймати відмінності, які не є її рідною мовою.

Успішність сприйняття мовлення слухачем має на меті співвідносити лінгвістичні сигнали, що надходять від висловлювання, які породжені артикуляторними навичками мовця, з лінгвістичними категоріями, представленими у свідомості реципієнта, що пов'язують їх з його особистісним сприйняттям навколишнього світу.

Для кращого розуміння іноземного мовлення реципієнт має вміти поступово адаптуватися до лінгвістичної ситуації мовлення, зіставивши з вже існуючими у свідомості ситуаціями, вміти обирати актуальні компоненти для комунікації.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Петрочук Н.О. Модель сприйняття іншомовного мовлення. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції *Ad orbem per linguas*, Київ, 2019. С. 252.
2. Селіванова О.О. Основи лінгвістичної теорії тексту і комунікації. Київ, 2020. 336 с.
3. Tatham M., Morton K. *Developments in Speech Synthesis*, 2019, P. 29. URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/book/10.1002/0470012609> (дата звернення: 20.11.2025).
4. Morris Halle, Kenneth Stevens. Mechanism of Glottal Vibration for Vowels and Consonants. *J. Acoust. Soc. Am.* 1 (6 Supplement), 1967. P. 1613.
5. Halle M., Stevens K. Speech recognition: A model and a program for research. *IRE Trans. Information Theory*. 1968. 7. P. 155–159. <https://doi.org/10.1109/TIT.1962.1057686>.
6. Schwartz J., Boë L., Vallée N., Abry C. The Dispersion-Focalization Theory of vowel systems. *Journal of Phonetics*. 1997. 25. P. 255–286. <https://doi.org/10.1006/jpho.1997.0043>.
7. Lenneberg E.H. *The biological foundation of language*. John Wiley & Sons, 1967. 267 p.
8. Major R. *Foreign accent: The ontogeny and phylogeny of second language phonology*. Mahwah, NJ: Lawrence Erlbaum Associates, 2001. 211 p.
9. Kintsch W. The Role of Knowledge in Discourse Comprehension: a Construction-Integration Model. *Psychological Review*. 1998. 95(2). P. 163–182. <https://doi.org/10.1037/0033-295X.95.2.163>.
10. Guion S. The role of perception in the sound change of velar palatalization. *Phonetica*. 1998. 55. P. 18–52. DOI: 10.1159/000028423
11. Martin R.A. *The psychology of humor: An integrative approach*. Elsevier Academic Press, 2007, 326 p.
12. Kawahara S., Garvey K. Nasal place assimilation and the perceptibility of place contrasts. *Open Linguistics*. 2014. 1. P. 17–36. DOI 10.2478/opli-2014-0002
13. Wilson C. Learning phonology with substantive bias: An experimental and computational study of velar palatalization. *Cognitive Science*. 2006. 30. Is. 5. P. 945–982. https://doi.org/10.1207/s15516709cog0000_89

Дата першого надходження статті до видання: 05.01.2026

Дата прийняття статті до друку після рецензування: 24.02.2026

Дата публікації (оприлюднення) статті: 14.04.2026